

LITTERATUR: (1) 697 272; (2) 82 57f; (3) 488o 181,223; 488i 4,603; (4) 488o 102; (5) 161 1906/30: 2214 (Nr. Snede); (6) 941d 30 (Græsted); (7) 83 30,78,91,129.

OVERTRO, ORDSPROG, SLANG

Blev anvendt for at få vildt til at stå stille (ØJylland; 1). Bar man i hatten en stilk af bønne groet op af muld i hjerneskal, kunne man ramme alt (2). I eventyr gror bønnestengel helt op til himlen (3). Det var ikke godt at spise bønner og andre bælgfrugter mellem jul og nytår (4).

Bønnen er bedst i sin bælg = hjemme er bedst (1682), bønnen sidder bedst i bælg; sult gør rå bønner søde (5).

En bønne var i 1300-t et rummål, det udtrykker nu noget mindreværdigt eller ubetydeligt = ikke en bønne, ikke en bønne værd (6). Slang: *en lang bønnestage* = meget høj og ranglet person, *blå bønner* = geværkugler (1708 kaldes mørsprojektiler *bønner*), *rødtræ med søgræs* = saltet kød med snittebønner (i marinen) (7).

Brune bønner (og pralbønner) kan trædes på snor til »perlekrans« (8).

LITTERATUR: (1) 161 1906/30:2214; (2) 488 4, 403 og 6,356; (3) 830 7, 206; (4) 791 1,1789-90, 196; (5) 878 1,201; 586 1,1879,59,449; (6) 690 3,281; (7) 85 60,78,163; (8) 436 30.

Galdebær, *Bryonia*

ENBO GALDEBÆR, *Bryonia alba*, sjælden omkring byer, klatrer med spiralsnoede slyngtråde 4-5 meter højt på hegn og gærdevegetation; den meget ru plante har håndlappede blade, de små lyst gulgrønne blomster er samlet i kvast og bærrene runde, til sidst sorte.

TVEBO GALDEBÆR, *Bryonia dioeca*, minder meget om førstnævnte, men adskiller sig bl.a. ved at have røde bær. Meget sjælden på de samme lokaliteter.

Begge arter er fra Sydeuropa indførte lægeplanter; hvor de nu gror ved ruiner af klostre, slotte etc. kan de nedstamme fra tidligere dyrkning; de mange eksemplarer i Viborg og omkring Riberhus slotsbanke minder således om klosterhaver i middelalderen (1). Enbo Galdebær plantes undertiden til beklædning af lysthuse, raftehegn etc. (2).

Galdebær 1772ff (1688-1791 galbær), enbo

galdebærs frugter er galdegrønne og bittersmagende, navnet *galbær* betegner dog måske snarest 'giftig frugt', som gør gal = afsindig. *Valsk roe* o. 1450-1905, valsk = fremmed (især sydlandsk) jf. *romersk roe* o. 1450; *vild drue* 1648-1810, *vild vintræ* 1648-1878; Lolland o. 1870, *vild reve* 1648-o. 1700, reve = ranke jf. tysk rebe om vinstok, -ranke; *vild græskar* 1678, *hundebær* 1688-1821 nedsættende, *gærderoe* o. 1700-1853, *djævelsroe* 1770, *hundegræskar* 1784, botanisk beslægtet med græskar, *stikrod* 1810 anvendt mod sidesting, *hunderoe* 1878, *uægte alrune* 1878-1906, se nedenfor. (3).

LITTERATUR: (1) 1014 24,1931,14; 540 48; (2) 510 2,341; (3) 689 1,226f.

LÆGEMIDLER

Saften drikkes eller dryppes i næsen mod epilepsi; blandes med bukkehorn (s. 210) i eddike til middel mod pletter i ansigtet; modvirker fistler (begyndelsen af 1400-t; 1).

Christiern Pedersen 1533: roden bindes om halsen mod epilepsi (7b), olieafkog af roden giver et plaster for sidesting (27b), saften af urt og bær blandes med figen til plaster over lever og maven mod vattersot (37a), bærsaften tjener til omslag på anus mod forstoppelse, bærrerne knust med nyserod og bregne lægges på forstoppet mave (40a).

Henrik Smid 1546ff (2): anvendes indvortes som afføringsmiddel og udvortes til at rense huden og åbne bylder, brugt som purgans kan roden dog virke så kraftigt, »at alle indvolde går bag ud«, det er bedst at spise de unge spirer. Rodsaften drukket med mjød uddriver »den seje flegma«. Patienter med epilepsi og andre alvorlige sygdomme i hovedet må en gang årligt indtage lidt af roden med drik. Hjælper for hugormebid. Roden og de modne røde bær knuses til plaster på skab, dødt kød, urene sår, bylder især på fingre og negle, pletter, ringorm. Tampon af roden anbragt i vagina uddriver dødt foster og efterbyrden, på sår uddrager den torne og knoglestumper, nogle fremstiller af roden blandet med bomolie og svinefedt en salve til visne og lamme lemmer, andre bruger destilleret vand af roden.

Simon Paulli 1648, 30: de pulveriserede rødder eller rodafkog kan anvendes mod leverens, mave og miltsens hårde forstoppelse, det »uddriver galden, flod, tykke og onde vædsker«, derfor også brugbar for ældre folks vattersot. Urten kan blandes i urtesalver for podagra.

Den friske rod (saften er endnu stærkere) vir-

Galdebær. (ES).

ker afførende og urindrivende; tidligere anvendt mod epilepsi og vattersot, udvortes mod vattersot og kirtelvulster (1800; 3).

Roden af enbo galdebær anføres i farmakopeen 1772. Den er givet for tinter og miltbrand hos svin og lægges i drikkevandet for »svinedød« (4).

LITTERATUR: (1) 15 65; (2) 841 1577,98b-99a; (3) 739 2,212f; (4) 83 304,308,310; 178 1935,53.

ANDEN ANVENDELSE

Bedragere skærer figurer af roden, nedgraver dem nogle dage i tørt sand og sælger dem som alruner (1546; 1), sml. alrune bd. 4.

Roden giver brødmel og en stivelse; nogle steder (Danmark?) bruger garvere galdebærs blomster til at fjerne hår af huder (2).

LITTERATUR: (1) 841 1546,156a, 1577 98b; (2) 739 2,1800,212f; 398 1806,858 og 1821,974f.